

Het gebouw van wasserij De Arend is onlangs afgebroken. Alleen de schoorsteen is blijven staan. Maar deze pijp is dan ook een gemeentelijk monument. Foto: Niek Bavelaar.

STIELZ

VAN WERKEND LEIDEN

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS

€ 3,—

JAARGANG 25 NUMMER 4 december 2014

Brandslangentoren moet blijven

Steenstraat 18-20

Definitief ontwerp Lakenhal

Erfgoed in buitenland

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

De contributie bedraagt € 20,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts € 12,50. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 o.v.v. "nieuw lid" bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

Postbus 917, 2300 AX Leiden, www.oudleiden.nl

slswonen
onderdeel van DUWO

Op kamers in Leiden?

Bezoekadres:
Rapenburg 33, Leiden

www.slswonen.nl

Je eigen thuis

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenten gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

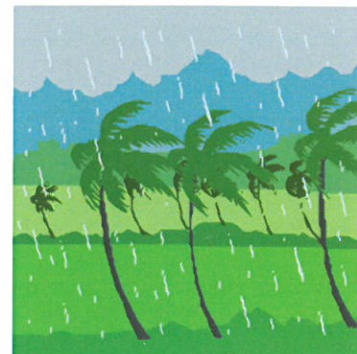
GERARD J. TELKAMP

historicus, redacteur, copywriter

opdrachtonderzoek & eindredactie

PUBLICATIEBUREAU KAMPONG

geschiedenis van
bedrijven, gebouwen en families

Tesselschadestraat 38-A,
2332 BL Leiden
071-5315747
gerardjtelkamp@hetnet.nl

Colofon

Stielz Jaargang 25 (2014) Nummer 4
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumeten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA Leiden. Tel. 071-5125877;
e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op NL 53 INGB 0001 0393 91. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 3,-.

Website Stiel:
www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel. 023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl. Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal). De auteurs en de redactie hebben hun best gedaan de rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Waar dit om praktische redenen of op korte termijn niet mogelijk bleek, kunnen de rechthebbenden zich wenden tot de redactie van STIELZ.

© STIEL. Bijdragen uit dit blad mogen na toestemming van de auteur worden overgenomen met volledige bronvermelding.

Distributie

Mevr. N. Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28,
2311XX Leiden, tel. 071-5149863.

Druk

Labor Vincit, Leiden, www.drukkerijlaborvincit.nl

Ontwerp omslag

Donna Smith

Lay-out

Grafisch Bureau Christine van der Ven,
www.christinevandervan.nl

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van STIEL. Tel. 071-5149863; e-mail: njbavelaar@casema.nl. Henk Budel is bedrijfskundige en kunsthistoricus. Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus. Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester van STIEL. Gerard van Hees is voorzitter van STIEL. Gerard Telkamp is historicus.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
G. van Hees, voorzitter, T. van Houten, secretaris, J.J. Gijsman, penningmeester, mr. H.J. Korthof-Matze, tweede secretaris, mr. ir. L. Barendregt, ir. P. Buring, drs W.B. Burgers, mr. J.J. Turenhout.

Erevoorzitter: ing. drs H.J. Budel

Omslagfoto: De brandslangentoren die voorlopig gered lijkt. Foto: Niek Bavelaar.

VAN DE VOORZITTER

De laatste STIELZ

Na ruim 25 jaar zal dit blad in zijn huidige vorm verdwijnen. Met pijn in het hart heeft het bestuur van STIEL dit besluit genomen op zijn vergadering in november jl. Met dit blad verdwijnt ook ons gezicht naar buiten. Digitaal gaan we wel verder, maar dat haalt het niet bij de gedrukte versie van STIELZ. Het blad oogstte veel lof bij de donateurs en de mensen die ons volgen. Ook in het land, bij zusterorganisaties in andere steden, keken ze jaloers naar ons blad. Het bestuur van STIEL was trots op Wibo Burgers, de man die in het bestuur de verantwoordelijkheid had voor het blad en er, uiteraard samen met vele anderen, zo'n mooi product van maakte.

FINANCIËN – De belangrijkste reden om er mee te stoppen zijn de financiën. In de loop der jaren, en zeker ook door de financiële crisis, zijn donateurs gestopt. Het werven van nieuwe donateurs (in feite abonnees) verliep niet goed. We merkten dat het lastig is om nieuwe donateurs te werven. Vorig jaar constateerden we dat het deel van onze begroting dat opgaat aan de kosten van het blad de totale inkomsten overschreed, een reden om de toekomst van STIELZ onder ogen te zien. Met de huidige kosten gaat het niet lukken en een lagere frequentie dan eens per drie maanden wilde het bestuur niet.

WIBO VERTREKT – De tweede reden is dat Wibo Burgers twee jaar geleden heeft aangegeven er mee te willen stoppen. Wibo is de man die 11 jaar lang STIELZ heeft gemaakt. Zonder zijn inzet is het voor het bestuur heel moeilijk om STIELZ voort te zetten. Pogingen om in 2013 nieuwe mensen aan te trekken voor deze taak mislukten om verschillende redenen. Wibo zegde toe om ook in 2014 zijn inzet voor te zetten. Daar zijn we hem zeer dankbaar voor. Maar in 2014 lukte het ons ook niet om een opvolger te vinden.

DIGITAAL – Geen derde reden, maar wel van belang, is dat bladen sowieso moeilijk aan nieuwe abonnees kunnen komen en jongeren veel meer digitaal zijn ingesteld. Dat pad gaan we nu als STIEL ook op. We gaan veel meer met onze website doen en willen daar meer gaan publiceren. Dat betekent ook dat we de komende jaren ook financieel weer verder kunnen, in de hoop dat onze donateurs ons niet in de steek laten. Het donatiegeld is minimaal € 15,- per jaar en zonder inkomsten kunnen ook wij het niet redden, ondanks dat de bestuursleden meestal ook de eigen gemaakte kosten voor eigen rekening nemen.

WIBO, BEDANKT – Wibo Burgers heeft 11 jaar lang de verantwoordelijkheid gehad voor het uitbrengen van STIELZ. Het blad was een juweeltje. Wibo is oud-journalist en industrieel erfgoed is een van zijn passies. Hij schreef veel voor het blad. Vanaf deze plaats wil het bestuur van STIEL Wibo bedanken voor zijn jarenlange inzet. Gelukkig blijft hij wel lid van het bestuur.

Gerard van Hees

INHOUD

- 4 Brandslangentoren moet blijven
- 5 Definitief ontwerp voor Lakenhal
- 7 Column Henk Budel
- 8 Nieuw Leids laken
- 9 Bouw van woningen op Sterrewacht-terrein/Rijksmonumentenbord
- 10 Van twee panden naar één: Steenstraat 18-20
- 18 Wijnkoperij C.M.M. Maat 1833-2013
- 19 Boek & Tijdschrift
- 20 Aandacht voor Nederlands erfgoed in het buitenland
- 21 Uit Leiden & regio

BRANDSLANGEN- TOREN MOET BLIJVEN

De brandslangentoren aan de Dwarsboomgaardsteeg houdt, althans voorlopig, zijn plaats in het Leidse stadsbeeld. De eerder aangevraagde sloopvergunning is door de gemeente geweigerd. Daarmee is het directe gevaar voor de brandslangentoren afgewend.

Eerder had de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) – en daarvoor ook de Historische Vereniging Oud-Leiden – zich in een brief aan het Leidse gemeentebestuur verzet tegen een eventuele afbraak van de brandslangentoren, het laatste restant van de vroegere brandweerkazerne uit 1936.

De toren, die lange tijd dienst heeft gedaan voor het drogen en bewaren van brandslangen, werd in 1936 gebouwd. Daarbij is expliciet opdracht gegeven zoveel mogelijk gebruik te maken van het nog bestaande muurwerk van de uitgebrande Petruskerk. Dit restant, de doopkapel van de Petruskerk uit 1912, is nog duidelijk te herkennen aan het boogvenster op de begane grond van de toren. In 1936 had het hoofd van de gemeente, de raad, dus al aandacht voor het bewaren van het stedelijk erfgoed. Een extra reden om de toren te bewaren is dat de gevel van de vroegere kerk aan de Langebrug terugkomt in de plannen van nu.

In enkele plaatsen in ons land zijn brandslangentorens wel degelijk bewaard gebleven. STIEL vraagt zich af of de gebruiksmogelijkheden in Leiden wel genoegzaam zijn onderzocht. Zo is er een plan geweest voor een Bed & Breakfast in de toren.

Studentenhuisvester DUWO is van plan op het terrein waar de toren staat een nieuwe studentencampus te bouwen. De corporatie ziet de toren liever verdwijnen, getuige de aanvraag voor een sloopvergunning. Maar die is de vorige maand geweigerd. (W.B.)

Brandweerkazerne Langebrug.

DEFINITIEF ONTWERP VOOR LAKENHAL

Impressie nieuwbouw achtergevel.

De gemeente Leiden en het Museum De Lakenhal hebben eind november het definitief ontwerp voor de restauratie en uitbreiding van het museum gepresenteerd. Het ontwerp is gemaakt door Julian Harrap Architects uit Londen voor de restauratie en de jonge Nederlandse architecten Happel Cornelisse Verhoeven voor de nieuwbouw. Realisatie van de restauratie en de nieuwbouw zal plaatsvinden in de periode 2015-2017.

Aandacht was er vooral voor het uitbreidingsplan van het museum. Ir. Paulina Buring, bestuurslid van STIEL, ging naar de presentatie van het definitieve ontwerp. Haar oordeel is als volgt:

“Logistiek zit het naar mijn mening goed in elkaar. Door het maken van een binnenplaats tussen oud en nieuw zijn de oorspronkelijke buitengevels zichtbaar geworden. Er is zorgvuldig naar het bestaande complex gekeken.

De nieuwbouw aan de voorzijde past goed in de straatwand. Een compliment waard. De toegang tot het museum blijft op dezelfde plek aan de Oude Vest. Om de toegang meer zichtbaar en toegankelijk te maken is ervoor gekozen om aan weerszijden van de toegangspoort twee openingen met tralies in de muur te maken. Dat vind ik onaanvaardbaar. Deze gesloten muur aan de straatzijde is oorspronkelijk en uniek voor ons land.

Gigantisch bastion

De nieuwbouw aan de Lammermarkt is het resultaat van wel erg kijken naar de omgeving, om die vervolgens een

Impressie achterplaats (binnenhof).

modern jasje te geven. Ik vind de gevel in zijn uitdrukking veel te massaal. Ik zou de vorm en de materiaalkeuze anders willen. Dit wordt zo wel een gigantisch bastion. Het afsluiten van de gevel op de hoogte van aanpalende daken maakt het er niet beter op.

Verder is er een verschil van 1.20 meter tussen oud- en nieuwbouw. Dat is noodzakelijk gebleken omdat dit de niveaus zijn waar de huidige en te handhaven lift stopt. Dat verschil is jammer, omdat het de binnenplaats twee niveaus geeft en daarmee de ruimtelijkheid van het plein aantast. Bovendien komt daardoor de vloer van de tentoonstellingsruimte aan de Lammermarkt op 1.20 meter boven het maaiveld. Een beetje vreemd om op 1.20 meter een tentoonstellingzaal in te kijken.”

**6 weken
€ 3 per week**
(stopt automatisch)

Profiteer nu!

- ✓ Nieuws uit uw regio de hele week waar en wanneer u wilt
- ✓ Iedere zaterdag een extra dikke weekendkrant
- ✓ Profiteer van 75% korting!

Leidsch Dagblad

www.leidschdagblad.nl/proef

BURGY
KLASSIEK BOUWEN

Schouten
Verpakking

Ouderwets Goed sinds 1967
www.schoutenverpakking.nl
telefoon 071 576 34 34

EXPOSITIE
30 AUGUSTUS 2014 TOT 1 MAART 2015

LEIDERDORP!

de groei van ons dorp

Kloppend hart tussen stad en land

Van Diepeningenlaan 110 2352 KA Leiderdorp
Tel: 071-5820381 www.leiderdorp-museum.nl

woensdag 14.00 - 17.00
zaterdag 10.30 - 12.30
zondag 14.00 - 16.00

Sponsors:

COLUMN - HENK BUDDEL

LIJMEN AAN DE LANGEGRACHT

In 1990 publiceerde Stiel: *Leids Fabrikaat, Een stads-wandeling langs het industrieel erfgoed*, eigenlijk meer fabriekshistorie dan wandelgids. Als auteur van het hoofdstuk "NV Distilleerderij 'De Fransche Kroon' voorheen Hartevelt & Zoon" stootte ik bij onderzoek op een vergeeld drukwerkje over Hartevelt, de *Revue Universelle*, 'Publication Industrielle, Commerciale, Geographique, Biographique, Litteraire, Artistique, Scientifique' uit 1894. De gewichtige naam deed denken aan de *Revue Continentale Illustrée: Industrie, Finance, Commerce, Éducation*, de *Revue van zakenman* Alfons Jozef De Ridder. Onder het pseudoniem Willem Elsschot kreeg De Ridder als literair auteur grote bekendheid en zijn *Revue* vervulde als 'Het Algemeen Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen' een hoofdrol in de roman *Lijmen* (1924).

Leids Fabrikaat ging destijds voorbij aan de vraag of Elsschot te maken had met de *Revue* die over Hartevelt schreef. Niettemin, de schrijfrant van de journalist die in 1894 in de distilleerderij wordt rondgeleid, zou passen in het *Wereldtijdschrift*. De journalist is: "bijzonder getroffen door het feit dat Hartevelt & Zoon niet heeft deelgenomen aan de Wereldtentoonstelling van dat jaar in Antwerpen, dat toch slechts weinige kilometers van de Hollandsche grens ligt. De distilleerderij is immers sinds meer dan een eeuw beroemd voor haar jenever of Schiedammer en heeft exportatie naar alle landen zonder onderscheid." Maar de *Revue* begrijpt het wel: "Het is een eigenschap van het Hollandsche karakter, zonder ophef veel en hard werken, terwijl zeer veel anderen zich door reclames en annonces bekendmaken, behoort dit bedrijf tot degenen die door de eeuwen heen, op een volhardende en rustige wijze het werk dat door hun voorvaders is begonnen en er natuurlijk de on-

afscheidelijke nieuwe verbeteringen van het tijdstip, hetwelk zij doorlopen, bijbrengende."

De romanfiguur Laarmans uit *Lijmen* schrijft beter, maar het artikel in 'Het Wereldtijdschrift' over het bedrijf aan de rue de Flandre in Brussel waar geen jenever maar keukenliften worden gemaakt, is met evenveel omslag van woorden en ophakkerij doorspekt als het stuk over Hartevelt & Zoon.

Laarmans: "Zoek maar eens een fabriek, een echte moderne smederij, waar nog gevijld, geboord en gedraaid wordt. Gij staat daar zo beteuterd, lezer. Niets gevonden? Kom dan maar mee. Ziet gij dat uithangbord? ... Pieter Lauweryssen, meestersmid."

Dan volgt een lofzang op de weergaloze bedrevenheid van de werkers en: "Het mag dan ook gezegd worden dat Lauweryssen's keukenliften voor generlei verbetering meer vatbaar zijn."

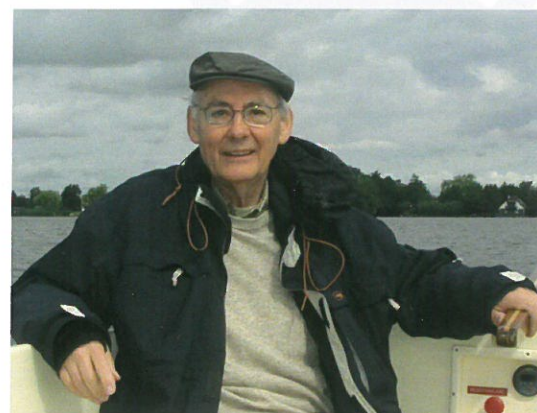
De journalist besluit: "[...] en vertel nu maar aan vrienden en kennissen, aan alle aannemers en architecten, dat daar, en niet elders, in alle stilte en zonder reclame, de beste keukenliften vervaardigd worden."

Opmerkelijk is dat zowel in 1894 als in 1924 wordt verklaard dat het bedrijf "in alle stilte werkt", dan wel "zonder reclame is", dat maakt blijkbaar gevoelig voor acquisitiefraude.

Vaststaat in elk geval dat Jacob Hartevelt zich liet lijmen om overdrukken van de *Revue* te kopen die hij zelf moest verspreiden. Of het er, net als in het geval van Lauweryssen, honderdduizend waren, weten we niet.

Staat ook vast dat De Ridder, alias Elsschot zelf in Leiden lijmd? Zeker niet, want Alphonsus, Josephus de Ridder was toen 12 jaar oud.

Wat de *Revue Universelle* uit 1894 aantoont, is dat wat Hartevelt werkelijk overkwam, sterk lijkt op de fictie uit *Lijmen*.

NIEUW LEIDS LAKEN

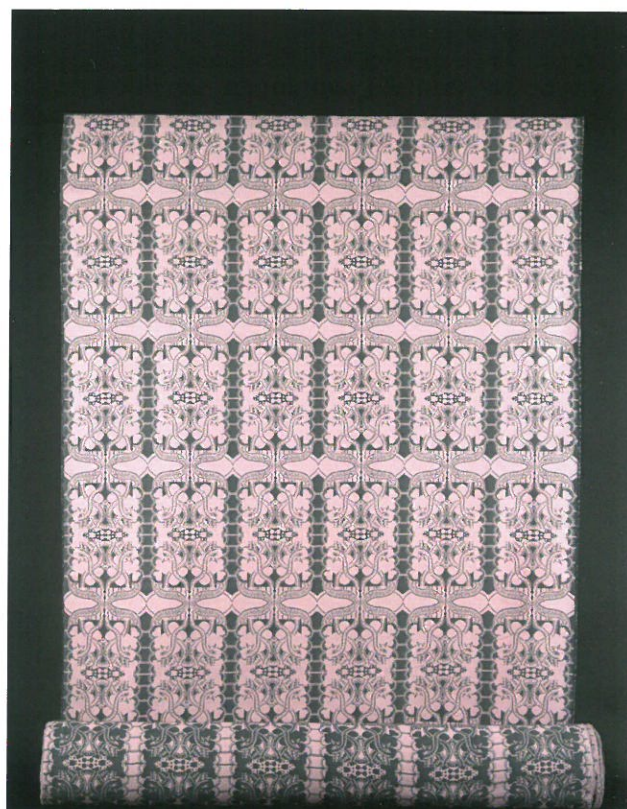
Museum De Lakenhal brengt een nieuw ontwerp voor de serie Nieuw Leids Laken uit.

Beeldend kunstenaar Christie van der Haak kreeg als eerste de opdracht om een nieuw Leids laken te ontwerpen. Zij maakte acht proefstoffen, geïnspireerd op patronen uit de textielcollectie van museum De Lakenhal. Deze proefstoffen waren te zien in de recente tentoonstelling 'Zeven eeuwen Leids laken'.

Uit deze proeven koos het museum, gesteund door de stemmen van ongeveer 3500 bezoekers, twee stoffen om in grote oplage te produceren: een rijke veelkleurige wollen stof en een lichtere, zacht grijze/roze variant.

Het museum lanceert in samenwerking met The Campaign for Wool verder een "Open call" voor een ontwerp in de serie Nieuw Leids Laken. De winnaar is het beste hedendaagse ontwerp dat aansluit bij de identiteit van het museum De Lakenhal, dat zichzelf presenteert als klassiek en stijlvol, maar ook eigenwijs en eigentijds. De wedstrijd is bedoeld voor professionele kunstenaars/ontwerpers tot en met 35 jaar. De genomineerden en winnaar worden gekozen door een vakkundige jury van mode- en textielexperts.

De deadline voor het insturen van het schetsontwerp is 31 december 2014. Het winnende ontwerp wordt in productie genomen en zal de geregistreerde merknaam "Leids Laken" gaan dragen. (Museum De Lakenhal)

De twee ontwerpen van Christie van der Haak.

BOUW VAN WONINGEN OP STERREWACHT-TERREIN

Midden volgend jaar is het begin van de nieuwbouw van 33 woningen op het terrein van de Sterrewacht te verwachten. Onlangs tekende de Universiteit Leiden en Janssen de Jong Projectontwikkeling een overeenkomst voor de ontwikkeling van deze nieuwbouw

Janssen de Jong gaat het bouwplan realiseren dat WAM-architecten in 2012 in nauw overleg met de Leidse universiteit heeft uitgewerkt. De universiteit wilde een woongebied dat qua uitstraling goed zou passen bij de gerenoveerde Sterrewacht. "De universiteit heeft alle vertrouwen in een kwalitatief hoogwaardige uitwerking van het plan," aldus Willem te Beest, vice-voorzitter van het College van Bestuur.

Janssen de Jong start naar verwachting in het eerste kwartaal van 2015 met de verkoop, op tekening, van de afzonderlijke woningen op het Sterrewacht-terrein. Op de

fraaie locatie in de Leidse binnenstad, gelegen aan de Wittestingel, komen 33 nieuwe woningen: twaalf statige herenhuizen, die op het water uitkijken, zeventien appartementen in een woontoren en drie nieuwe cottage-woningen. Daarnaast wordt een nieuw poortgebouw opgetrokken. De start van de nieuwbouw is medio 2015 voorzien.

De al bestaande cottagewoningen aan de Sterrewachtlaan, die buiten de sloop van de vorige verbouwing bleven, gaan niet mee in de verkoop, ze blijven in bezit van de universiteit.

De universiteit Leiden verkoopt naast het bouwplan ook de grond onder de woningen. De Sterrewachtlaan zelf blijft in eigendom bij de universiteit vanwege het bestemmingsverkeer naar de Sterrewacht en de naastgelegen universiteitsgebouwen. Dit geldt ook voor een strook groen direct langs de singel waarop het Sterrewachtpark wordt aangelegd. Dit gaat deel uitmaken van het 'langste park van Nederland', het Singelpark, dat langs de gehele binnenzijde van de Leidse singelring wordt aangelegd. (Universiteit Leiden)

RIJKSMONUMENTENBORD IN WIT EN ORANJE

De meer dan 61.000 rijksmonumenten in ons land moeten beter herkenbaar zijn. Om dat te bereiken kunnen de monumenten worden voorzien van een nieuw monumentenbordje in de kleuren wit en oranje. Eigenaren van rijksmonumenten kunnen een dergelijk bordje tegen betaling aanschaffen bij de ANWB.

In september jl. heeft minister van Cultuur Jet Bussemaker het eerste exemplaar van het zogeheten 'rijksmonumentenbord' onthuld. Het hangt nu naast de deur van de Ridderzaal in Den Haag, een rijksmonument uit de dertiende eeuw. In de komende tijd voorziet het rijk de 1800 rijksmonumenten die het zelf beheert, van het nieuwe bord.

De eigenaren van rijksmonumenten kunnen zich voor de aanschaf van het bordje wenden tot de ANWB. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is daarvoor een samenwerking aangegaan met deze organisatie. De borden zijn in drie formaten verkrijg-

baar. Maximaal 24 tekens zijn beschikbaar voor een korte beschrijving van het monument.

Veel gemeenten hebben in de afgelopen jaren gekozen voor een eigen gemeentelijk plaatje of bord. Meestal gaat het om gemeentelijke monumenten, soms ook om rijksmonumenten. Vaak zijn deze bordjes uitgevoerd in blauw en wit. Veel mensen denken dat het hier gaat om rijksmonumenten, maar dat is niet zo. Het blauw-witte schildje is in 1954 in het leven geroepen door de Verenigde Naties en geldt als teken dat het gebouw een prominente plaats inneemt in het culturele erfgoed van een volk. Met het nieuwe bordje kunnen alle rijksmonumenten beter als zodanig herkend worden, meent de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Steenstraat 18 en 20 in context, richting Sint Aagtenstraat, eind 19de eeuw. Het pand met de halsgevel is huisnummer 20, het hoge pand is nummer 18. Afbeelding RAL, nu ELO.

VAN TWEE PANDEN NAAR EEN: DE VOORGESCHIEDENIS VAN STEENSTRAAT 18-20 EN DE PUZZEL VAN DE VERHELING

Het huidige kloeke pand Steenstraat 18-20 draagt niet voor niets twee huisnummers. Tot bijna een eeuw geleden bestond het uit twee afzonderlijke winkelwoonhuizen. Ze hebben elk een eigen eigendomsgeschiedenis en bedrijfsbestemming. Dit artikel biedt in aanvulling op een eerder artikel een verslag van een onderzoek naar de voorgeschiedenis van de twee bedrijfs- en woonpanden. De gevonden gegevens leiden in ieder geval terug tot midden negentiende eeuw. Ook is er een poging tot enige verheldering in bouwhistorische onduidelijkheden over de verheling in 1936.

In het septembernummer 2013 van *StielZ* stond het voorsnog laatste artikel in de reeks over winkelwoonhuizen aan de oostzijde van de Steenstraat in Leiden. De uitvoerige titel en ondertitel luiden: "Van twee bedrijven naar één: de vele gedaanten van Steenstraat 10-12. Het oudste winkelwoonhuis van de oostzijde: een halve eeuw slagerij". De auteur van het stuk, die tevens dienst doet als eindredacteur van het blad, maakte een fout die gelukkig in het eigenlijke artikel niet wordt herhaald: het verhaal betrof namelijk Steenstraat 18-20. Bij deze excuses van deze cijferblinde schrijver aan de lezers van het blad, ook voor de onjuiste ontcijfering van de lichtreclame aan de in de jaren zeventig door het slagerijconcern Teekens van slager Maasdam overgenomen winkel: de juiste tekst was: Tást toe 't is van Teekens. Ook in het vervolg van dit artikel wordt een en ander rechtgezet, maar dan gaat het over een belangrijker zaak: hoe en wanneer vond de verheling plaats van de twee winkelwoonhuizen 18 en 20 en wat was hun afzonderlijke voorgeschiedenis?

Wijk V nummer 40 wordt Steenstraat 20

Het pand dat op de plaats stond van het huidig huisnummer 20 (dus de rechterzijde van Steenstraat 18-20), was tot de jaren tachtig van de negentiende eeuw genummerd Wijk V No 40. In oktober 1850 vond een openbare verkoping plaats van een huis en erf met deze aanduiding. Het object maakte met vele andere huizen en grondstukken in Leiden en omliggende plaatsen deel uit van de door notaris A. Wijnstroom te veilen boedel en nalatenschap van

David van Loon, die 17 november 1808 was geboren in de Breesstraat (gedoopt op die datum in de Hooglandse kerk). De in ieder geval later zeer bemiddelde David van Loon was 30 januari 1834 gehuwd met Maartje Tierie (ook wel geschreven als Tirie), geboren te Leiden op 22 januari 1810 op het adres Steenstraat V-40. Bij zijn huwelijk woonde Van Loon op het Levendaal. De weduwe Maartje van Loon-Tierie stierf in 1855 aan de Steenstraat, wellicht zelfs in haar geboortehuis. David en Maartje kregen een drietal kinderen, waarvan er enkelen al heel jong stierven: Catharina Elisabeth werd 3 september 1838 geboren in de Breedestraat; Petronella Martha Sara Helena van Loon in Zoeterwoude op 29 augustus 1841; en Samuel Gerrit David te Zoeterwoude op 8 maart 1846, waar hij nog in het eerste levensjaar stierf op 7 augustus.

David van Loon was van 1840 tot zijn dood in 1846 de (voor zover bekend) zevende eigenaar-bewoner van de buitenplaats Groenhoven, gelegen aan de Witte Singel op toenmalig grondgebied van de gemeente Zoeterwoude. Helaas valt tot op heden niet veel over hem te vinden, behalve dat hij kennelijk met het oog op zijn voorgenomen huwelijk in januari 1834 voor twaalfhonderd gulden een huis met erf kocht aan de noordzijde van de Nobel- of Breedestraat omtrent de Choorlammersteeg, met een uitgang in de Dwars-Koornbrugsteeg. En in 1839 was hij al in goeden doen (geraakt). De *Leydse Courant* adverteert op 18 september: "Men verlangt UIT de HAND te KOOP: een BUITENPLAATS, geschikt voor Zomer- en Winterverblijf, liefst nabij de steden Leyden of Gouda, aan een bevaarbaar water gelegen – Adres D. van LOON, te Leyden, onder Let-

ter L. Brieven Franco". Het werd dus Groenhoven, gelegen tussen de Wittesingel en de Trekvaart.

In 1848 komen we hem in de *Leydse Courant* tegen als een van de Heeren op wie stemmen waren uitgebracht voor het Kiescollege. Zelf was hij ongetwijfeld verantwoordelijk voor invulling van een van de 1389 uitgegeven biljetten (946 werden geretourneerd). Hij behoorde in die tijd van het censuskiesrecht daarmee tot de bovenlaag van de Leidse samenleving. Hij wist twee stemmen op zich te verenigen; bovenaan stond Pieter Hendrik Baron Taets van Amerongen met 534, gevolgd door Prof. Johan Rudolf Thorbecke met 485 stemmen.

Wie het pand Steenstraat Wijk V No 40 in 1850 verwierf, is mij niet bekend. Een enkele annonce biedt een kijkje op het gebruik als handelshuis. Zo publiceert de *Leydse Courant* van 15 oktober 1856 dat op Steenstraat Wijk V No 40 J.A. van Hees zich aanbevolen houdt als in- en verkoper van antiek porselein, waaiers, kanten enzovoorts, terwijl hij ook als taxateur beschikbaar is.

Hoe het ook zij, vrij snel blijkt het pand een horeca- annex drankendiscout-functie te hebben of krijgen. De *Leydse Courant* van 28 december 1868 meldt: "De ondergeteekende, vroeger een dergelijke affaire gedreven hebbende buiten de voormalige Rijsburgsche Poort [bedoeld zal vermoedelijk worden aan de huidige Stationsweg], betuigt zijne geëerde Stadgenooten en verdere Begunstigers, dat hij eene Slijterij in Wijn, Likeur en Gedistilleerd geopend heeft in de Steenstraat, het 2de huis van de Beestenmarkt, hopende zich, door de levering van goede kwaliteiten tegen billijke prijzen, een ieders gunst waardig te maken." Was getekend: F.N. van Egmond. Op 24 maart van dat zelfde jaar had dezelfde Van Egmond in dezelfde krant meegedeeld dat "plotseling, na langdurig lijden, mijne geliefde Echtgenote Johanna van der Velden, in den ouderdom van 42 jaren, mij drie Kinderen nalatende, die de grootte van hun verlies niet kunnen beseffen", is overleden. Van Egmond zette zijn verdriet in een nieuw bedrijf aan de Steenstraat om.

In ieder geval meldde het *Leidsch Dagblad* van 12 april 1871 een aanstaande openbare verkoping van een hecht, sterk en weldoortimmerd huis en erf hebbende een beneden- en twee bovenkamers, waarvan twee behangen en met stookplaatsen, voorhuis of winkel, keuken, kelder, regen- en putwater, ruime droogzolder en verdere gemakken, aan de oostzijde van de Steenstraat, omtrent het plein der Beestenmarkt, Wijk V no 40 Sectie B 230 groot 28 ellen, verhuurd tot 1 mei 1874 voor 170 gulden per jaar, maar eventueel al per 1 januari 1871 te betrekken.

Het pand kwam in bod op tweeduizend gulden; na afslag in het Herenlogement (de huidige Centrale Openbare Bibliotheek aan de Nieuwstraat) bleek niemand minder dan F.N. van Egmond, die twee-en-een-half jaar tevoren in het

Steenstraat 18-20 circa 1975; het verheelde pand; onder de markies is de reclame te zien van slagerij Teekens, voorheen slagerij Maasdam. Op het uithangend reclamebord de tekst: *Tast toe 't is van Teekens*. Collectie Dienst Monumenten & Archeologie (M&A), gemeente Leiden (nu ELO).

pand al zijn slijterij had gevestigd, de gelukkige koper, voor de som van 2.250 gulden. Franciscus Nicolaas van Egmond werd geboren op 8 augustus 1827 op de Oudevest; zijn vader was de melkverkoper Hubertus van Egmond, zijn moeder Susanna Dee. Franciscus Nicolaas zal het voor zijn broodwinning in ander vocht zoeken, want bij de geboorte van zijn kinderen uit het huwelijk met Jansje van der Velden (dochter van Pieter van der Velden en Jansje de Baar) wordt zijn beroep als slijter aangeduid en zonder nadere toevoeging betekende dat verkoper van alcoholica. Zo stond in december 1881 zijn naam met adres Steenstraat 20 op een lijst van ingezetenen die een verzoekschrift hebben ingediend sterke drank in het klein te mogen verkopen.

Op bijna 61-jarige leeftijd vond kastelein Van Egmond het tijd om te gaan rentenieren, want in het hypotheekregister werd 8 mei 1888 de verkoop ingeschreven van het huis en erf waarin vergunning tot verkoop van sterke drank te Leiden aan de oostzijde van de Steenstraat nummer 20 sectie B 230. De omnummering had intussen plaatsgevonden... En de 28 ellen waren 28 centiaren geworden. De verkoper was Franciscus Nicolaas van Egmond, kastelein; de koper Cor-

nelis van Hensbergen, zonder beroep. Het overeengekomen bedrag was 3.300 gulden.

Cornelis van Hensbergen, gehuwd met Anna van Dam, oefende bij de aangifte van de geboorte van zijn kinderen in de jaren tachtig het beroep van kastelein uit. Hij is exploitant van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis op Stationsweg 29. Ook toen al exploiteerden horecaondernemers meer dan één zaak. Dat Koffiehuis adverteerde met een muzikuitvoering door "een goed bezet orkest" op de middag van 3 October 1893. In een advertentie in het *Leidsch Dagblad* van 12 november 1888 introduceert hij zich bij het drank minnend Leids publiek: C. van Hensbergen, voorheen F.N. van Egmond, Biedt Cognac, Siroop van Punch, Jenever, Brandewijn, Likeuren, enz. Alles tegen lage prijzen." In oktober 1895 registreert hetzelfde dagblad dat Van Hensbergen bestuurslid is van de (Nederlandsche) Rooms-Katholieke Volksbond. Deze in 1888 opgerichte en voornamelijk in het bisdom Haarlem werkzame katholieke organisatie overkoepelde kleine burgerij en arbeiders en bestreed het socialisme. In de jaren na aankoop van zijn pand aan de Steenstraat wenste "grossier" C. van Hensbergen vanaf Steenstraat 20 zijn clientèle een voorspoedig nieuwjaar. Was Steenstraat 20 dan niet alleen aan de drank gewijd? Een annonce in het *Leidsch Dagblad* van 13 september 1890 helpt ons uit de brand(ewijn). De Grossierderij van C. van

Hensbergen op Steenstraat 20 biedt Dubbel Gebeide Jenever aan, per liter of fles, eerste of tweede q (kwaliteit). (Volgens Van Dale betekent gebeid op beien of jeneverbessen overgehaald = gedistilleerd, gezuiverd: jenever die niet gebeid is, wordt in de handel moutwijn, in het dagelijks leven enkele jenever genoemd.)

Op 1 april 1895 verkocht kastelein Cornelis van Hensbergen het huis met vergunning tot verkoop van sterke drank in het klein te Leiden aan den Steenstraat nummer 20 enz. (nu B 2390, groot 34 centiare) voor 5.500 gulden aan Johannes Batenburg, een kastelein die eveneens te Leiden woonde, ja, deze Batenburg woonde al in 1892 op het adres Steenstraat 20, zodat we hem gevoeglijk als "zetbaas" van Van Hensbergen mogen beschouwen. Vanaf 1908 zien we Jaap of Jacob Kossen als exploitant voor het pand Steenstraat 20 optreden. Op 6 april maken B & W bekend dat Jacob Kossen (sic!), winkelier, een verzoekschrift heeft ingediend om vergunning tot uitoefening van den kleinhandel in sterke drank, voor gebruik ter plaatse van verkoop, in het benedenlokaal van het perceel Steenstraat no 20. Pas op 28 februari 1920 doet Johannes Batenburg, dan zonder beroep, bij de plaatsvervanger van notaris Coebergh in een akte van verkoop voor het bedrag van zesduizend gulden afstand van Steenstraat 20 aan kastelein Jacob Kossen.

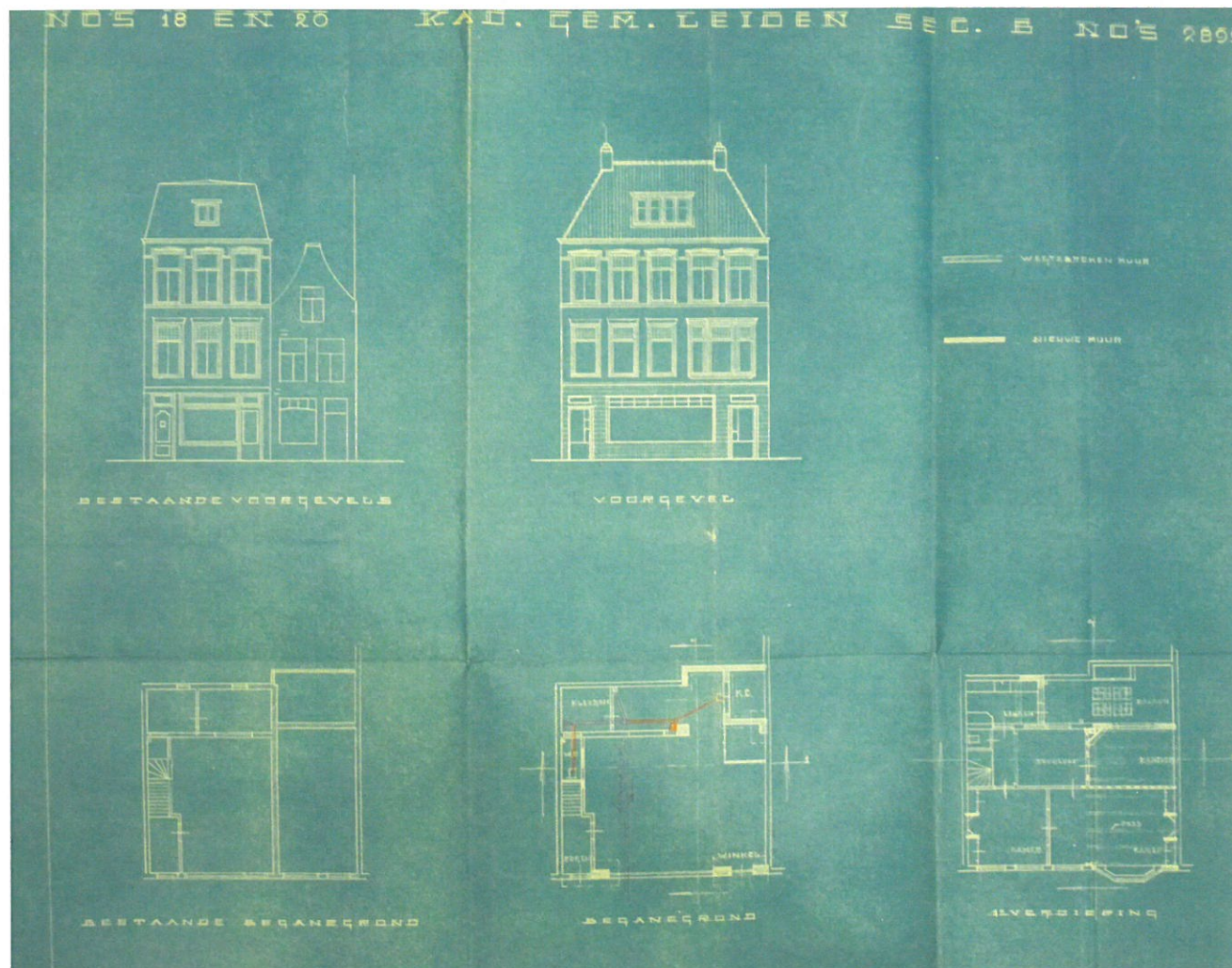
Bovenaanzicht Steenstraat 14-16, 18-20 enz., richting Beestenmarkt, circa 1975. Collectie M&A, nu ELO.

Bijna dertig jaar blijft Kossen als kastelein-uitbater en eigenaar-exploitant zijn gemengd bedrijf uitoefenen. Gemengd, want in de jaren dertig doet hij vanuit zijn adres aan de Steenstraat in het pand aan de Sint Aagtenstraat 30 (daarmee verbonden door een wirwar van grondstukken en aanbouwsels) in reparatie van rijwielen en verhuur van luxe auto's, zoals in 1932 een Dodge die je kon huren voor 10 cent per km. Vanuit zijn café verkoopt hij reizen en kaartjes voor evenementen, in 1933 bijvoorbeeld voor een demonstratie van de Leidse Boksvereniging Door Training Sterk in de gymnastiekzaal van de Zeevaartschool aan het Noordeinde. En in 1932 kan je er autotochtjes naar Wassenaar boeken met chauffeur voor 3,75 gulden, terwijl er tegen verlaagd tarief ook grote tochten naar Arnhem, Nijmegen en de Zuiderzeewerken geboekt kunnen worden. In de eigen zaak moet ook nog wel muziek hebben gezeten, want buurman J. van Zijp & Zn., Haarlemmerstraat 299, Filiaal Steenstraat 22, adverteert 8 mei 1929 (aan het eind van de *roaring twenties*) met de Grammofoonversterker "Allright Super Elite", een "prachtvol instrument voor Cafés, Dancings, enz.", prijs [de voor die

tijd kapitale som van] 775 gulden; het apparaat was "reeds geleverd bij de firma J. Kossen, Café Steenstraat 20". Misschien kwam dit geluid in de plaats van levende muziek: we kwamen in het LD van 24 oktober 1928 nl. een aanbieding tegen van Jb. Kossen Steenstraat 20, inzake "een goed sprekende papegaai en een jonge papegaai".

Op 5 december 1935 verschijnen voor de notaris de caféhouder *Jacob Kossen*, die dan al op het naburige adres Lammermarkt 11 woont, en slager *Johannes Hendricus de Geest* van Steenstraat 18 voor de verkoop van Steenstraat 20 aan laatstgenoemde voor het bedrag van *zevenduizend* gulden.

We kunnen al met al concluderen dat in ieder geval vanaf 1868/1871 (E.N. van Egmond), 1888 (C. van Hensbergen), 1892/1895 (J. Batenburg) en 1908 (J. Kossen) het pand Wijk V No 40 aan de Steenstraat, later Steenstraat 20, voornamelijk als café en slijterij heeft gefungeerd, en wel tot 1936, toen het in handen was gekomen van slager Johan de Geest en afbraak en een flinke verbouwing de nummers 18-20 het huidige gezamenlijk aanzicht gaven.

Tekening bestaande situatie anno 1936 Steenstraat 18 en 20 vóór verbouwing, links 18, rechts 20. Bureau architect J.W. Reijneveld. Uit collectie Dienst Bouwen en Wonen (BW), gemeente Leiden. Nu ELO.

Steenstraat 18: de voorgeschiedenis

We weten dat het oude pand Steenstraat 18 ooit, in augustus 1881, samen met Steenstraat 14 plus 16 in één koop ter veiling zijn verworven door de tabakshandelaar en -fabrikant A.B. (Arie Bartholomeus) Stijger, die de panden samen met het aan de overzijde gelegen pand Steenstraat 19 in wisselende samenstelling gebruikte voor de tabakshandel en -fabricage: winkel, werkplaats, magazijn. De diverse panden kwamen in 1897 in handen van Frans George Christiaan Bursch, die nummer 14 & 16 in 1899 liet afbreken en vervangen door een dubbel woonwinkelhuis onder architectuur van Jac. van der Heijden. De combinatie van gebouwen en de Tabak- en Sigarenfabriek Boerhaave, v.h. A.B. Stijger gingen in 1919 over naar Willem le Mair. Deze droeg in 1922 de exploitatie van het losse pand Steenstraat 18 over aan Johan de Geest, die er na verbouwing een slagerij in vestigde.

De vraag is wat we nog te weten kunnen komen van Steenstraat 18 vóór A.B. Stijger het in 1881 verwierf. Uit kadastrale gegevens blijkt dat Steenstraat 14-16-18 afkomstig zijn uit de boedel van de op 25 mei 1881 overleden *Maria Cornelia van Sonsbeek*. Deze had staande haar huwelijk met Bartholomeus Kreft, met wie ze in gemeenschap van goederen was getrouwd, de eigendom verkregen in 1846, na het overlijden van haar oom Evert van Sonsbeek. Omdat de heer Kreft in 1868 was overleden, ging de opbrengst van de nalatenschap van Maria Cornelia van Sonsbeek naar haar zeven kinderen: Catharina Maria (gehuwd met Gerrit Meijer, bloemist te Leiden), Maria Cornelia (onderwijzeres te Ouwkerk), Cornelia (particuliere te Den Haag), Everdina (winkelster in Den Haag), Cornelia Everdina, Maria Clasina (gehuwd met Wilbertus Hendrikus van Slogteren, winkelier te Den Haag) en Bartha (gehuwd met Izaak Wijnbeek, kapper te Leiden).

Evert van Sonsbeek overleed 26 januari 1846 op 71-jarige leeftijd. In leven was hij Opziener der Vroonwateren van de stad Leiden. In de eerste helft van de negentiende eeuw was de stad Leiden niet alleen tot ver in de regio grootgrondbezitter, bijvoorbeeld in Hillegom, maar het stadsbestuur oefende ook exclusieve rechten (in het bijzonder het visrecht) uit over de wateren ver buiten Leiden. Zo lezen we in een advertentie in de *Leydse Courant* van 12 december 1834: te huur, het bevissen van een der twee grote partijen VROONWATER, toebehorende aan de Stad Leyden, genaamd de BRASEM-MEER, gelegen tussen Woubruggen en de Oude Wetering, met het voorrecht om *alle dagen* op een vaste plaats te markten. (Dit laatste betekende een vaste plaats op de Vismarkt - of misschien wel de Aalmarkt - aan de Nieuwe Rijn in Leiden.)

De in 1774 geboren Evert van Sonsbeek had de panden aan de Steenstraat in april-mei 1845, pas een half jaar voor

Tekening ontwerp nieuwe situatie Steenstraat 18-20 na verbouwing anno 1936. Bureau architect J.W. Reijneveld. Uit collectie BW, nu ELO.

zijn overlijden, verworven en kort daarna bij testament aan zijn nicht vermaakt. Hij was gehuwd geweest met Cornelia van Leeuwen, geboren te Woubrugge, die in 1866 op 66-jarige leeftijd in hun huis aan het Galgewater was overleden. Everts vader Pieter was scheepmakersknecht, zijn grootvader Johannes/Jan molenaarsknecht te Leiden, zijn overgrootvader Isaak was kaarsemaker in Leiden (misschien wel in de Kaarsemakerssteeg...).

Het raadsel van de verhelg van Steenstraat 18 en 20

Na deze duik in het verleden maken we weer de sprong naar de jaren twintig van de twintigste eeuw, toen slager Johan de Geest in 1922 in de oude sigarenfabriek op nummer 18 zijn vleeswarenhandel vestigde. Dit na een verbouwing door aannemer Nicolaas Stikvoort. In mijn verhaal over slagerij Maasdam in het dubbel woning-winkelhuis 18-20 (STIELZ, september 2013) vroeg ik mij af of bij die renovatie al sprake was van verandering van de bovenverdieping, maar later in dat verhaal beschrijf ik de verbouwing van De Geests slagerij in 1936 door aannemer Izaak Theodorus Cornet, met inschakeling van de Leidse architect Josua Wilhelm Reijneveld. In de Leidse pers wordt duidelijk gesproken over de *bijtrekking* van het *voormalig café* van de heer J. Kossen (nummer 20 dus).

Nu werd ik rond en kort na verschijning van mijn artikel in september 2013 verrast door een rapport met gegevens die een ander licht werpen op de verhelg van 18-20 en die mij op een ander been zetten wat betreft de daarbij betrokken of daarvoor verantwoordelijke architect. In opdracht van de gemeente Leiden en in het kader van het project *Historische Winkelpuien* Leiden voerde P.C. Meijers-Bouwhistorie & Restauratie een bouwhistorische analyse uit van de huidige winkelpui Steenstraat 18-20. In

het bouwarchief van de gemeente Leiden (Dienst Bouwen en Wonen) vond men “tekeningen uit januari 1936 van architect Van der Heijden uit Den Haag” voor de bouw van een groot woonwinkelhuis, een tekening van de bestaande situatie (twee afzonderlijke panden Steenstraat 18 en 20) en die van de nieuw beoogde situatie Steenstraat 18-20. Uit de collectie van het Regionaal Archief Leiden, RAL, nu Erfgoed Leiden en Omstreken (EL en O) toont het rapport ook een prachtige foto (in dit artikel op blz. 10) van de twee afzonderlijke panden 18 en 20 aan het eind van de negentiende eeuw (in ieder geval vóór de verdeling anno 1900 van 14 & 16, op de foto hier goed zichtbaar, door architect Jac. van der Heijden!). Vader Jac. van der Heijden was in 1931 overleden, dus zal bedoeld worden zoon Abraham van der Heijden (geboren 6 mei 1905), die evenwel niet in Den Haag maar op het ouderlijk adres Garenmarkt 9 het architectenbureau Van der Heijden had voortgezet.

Zou, kortom, architect J.W. Reijneveld slechts collegiaal zijn ingeschakeld om de correspondentie met de gemeente Leiden te verzorgen? Er ligt op de Boisoetkade immers een uitvoerig dossier uit de periode januari-juni 1936 inzake de *bouwvergunning* (1936-217) voor de verbouw van het perceel Steenstraat 18 & 20 en het veranderen van twee winkelwoonhuizen tot één winkelwoonhuis, waarbij architect J.W. Reijneveld ten behoeve van [slager] Joh. de Geest de correspondentie voert. Weliswaar ontbraken bij raadpleging de tekeningen, maar de beschrijving draagt overduidelijk het stempel van Reijneveld. Inclusief de halfronde erker, waarvoor (aldus het Advies van de Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht) zoals gebruikelijk een belasting aan de gemeente is verschuldigd van 150 gulden per jaar. De geschatte bouwkosten van het project bedragen 5.800 gulden. En zowel het *Leidsch Dagblad* als de *Leidsche Courant* van 4 juni 1936 spreekt van de fraaie resultaten van de verbouwing en bijtrekking dank zij de architect Reijneveld. Deze gerenommeerde bouwmeester kan toch moeilijk een zetbaas van een Van der Heijden zijn geweest.

Laten we eerst nog wat profiteren van de gegevens, analyse en illustraties van het bouwtechnisch professioneel rapport van de heer P.C. Meijers (citaten tussen aanhalingstekens), voordat we een poging doen tot ontrafeling van de puzzel of het nu J.W. Reijneveld of A. van der Heijden Junior was die als bouwmeester de panden verheelde. Op de foto uit het RAL “ter linkerzijde een hoog pand met een dwarskap”. “Het hoge pand [nr 18] heeft drie bouwlagen en een steile kap”. Er is een “eenvoudige winkelpui” “met een woning-ingang aan de linkerzijde en afzonderlijke ingang aan de rechterzijde. Wij weten dat dit pand sinds 1881 niet als winkel maar als magazijn/sigarenfabriekje werd gebruikt. Ver-

gelijking van foto en tekening van bestaande situatie wijst trouwens uit dat de verbouwingen uit zowel 1922 als 1936 in ontwerp of uitvoering kunstig gebruik maakten van de negentiende-eeuwse voorgevel van het oude pand nummer 18.

Het pand rechts heeft een halsgevel en twee bouwlagen met kapverdieping. In dit pand met “de halsgevel [nr 20] staat op de begane grond een groot raam getekend maar niet duidelijk is, of dit een etalageraam is.” Wij weten intussen dank zij kadaster- en personerzoek dat dit in ieder geval vanaf 1868 een café-raam is geweest. “Dat de [nieuwe] gevel voor twee oudere panden staat, is zichtbaar aan het bredere penant [= muurdam = gedeelte van een muur tussen twee openingen – vensters of deuren – waarvan de hoogte groter is dan de breedte] tussen de vensters ter plaatse van de oude bouwmuren.”

Het rapport stelt dat de nieuwe situatie uitgaat “van een geheel nieuwe voorgevel over de breedte van beide panden” (“vijf vensterassen breed en opgetrokken in schoon metselwerk” van “bruin bezande steen”. “Het hoofdgestel [= entablement = breed horizontaal lijstwerk, in de klassieke formule bestaande uit – van onderen naar boven – architraaf, fries en kroonlijst] bestaat uit een kroonlijst en hoge frieslijst”, die is onderbroken door de doorstekende vensters op de tweede verdieping”. Mijns inziens is er echter ter linkerzijde in de uiteindelijke uitvoering géén sprake van een “geheel nieuwe voorgevel”. Juist de kroonlijst, fries, de drie schuifraamvensters met trapeziumachtige uitsparingen aan de bovenzijde in de frieslijst geven te denken.

Niet uitgesloten is overigens dat “Van der Heijden” c.q. Reijneveld na gedeeltelijke afbraak koos voor een min of meer exacte herbouw voor het linkerdeel (18) en een gedeeltelijke replica, het spiegelbeeld daarvan, voor het rechterdeel (20), met op de eerste verdieping als typische jaren dertig nouveauté (zie bijvoorbeeld Reijnevelds verbouwing van Steenstraat 19 anno 1937!) een half-ovalen erker “ter breedte van twee vensterassen”.

Mijn door de gemeentelijk bouwhistoricus Edwin Orsel onderschreven conclusie is echter dat de tekeningen van architect Reijneveld vanwege de eigendomsverhoudingen (Steenstraat 14, 16 en 18 waren immers vanaf 1881 in één hand, resp. van Stijger, Bursch en Le Mair) per vergissing terecht zijn gekomen in het archief van het architectenbureau Van der Heijden, waar Jac. van der Heijden anno 1899/1900 immers verantwoordelijk was geweest voor de verdeling en nieuwbouw van de huisnummers Steenstraat 14 en 16... (zie artikelen over Steenstraat 14-16 in Stielz van december 2012 en maart 2013 en bijgaande foto). En ik mag dus ook volhouden dat Joshua W. Reijneveld in 1936 de verantwoordelijk architect was van de verdeling van Steenstraat 18-20.

Steenstraat 18-20, recente situatie. Mediterrane bakkerij. Foto Niek Bavelaar, oktober 2012.

N.B. Vlak voor het ter perse gaan van dit artikel (medio november 2014) bleek dat op de inmiddels teruggevonden blauwdruk uit het bouwdoosje de handtekening van J.W. Reijneveld te lezen valt (terwijl de aantekening “arch. A. van der Heijden” enz. zich slechts op de achterkant daarvan bevindt). Eind goed, al goed dus.

Eigendoms- en bedrijfsgeschiedenis van het verheeld pand

Slager Johan de Geest is het voor de wind gegaan. Hij had eind 1935 niet alleen geld voor aankoop van nummer 20 en voor een substantiële verbouwing: met gelden uit familiekapitaal, aangetrouwd geld en op hypotheek krediet, wie zal het zeggen, heeft hij zich in de loop van de jaren twintig en dertig een respectabel aantal panden in de directe omgeving (de Oude Morsch) en elders in Leiden

en zelfs Katwijk verworven. De Akte van Scheiding van 29 december 1942 na Johans zeer ontijdig overlijden op 19 augustus 1942, met achterlating van vijf minderjarige kinderen, vermeldt behalve de even panden op de Steenstraat waarin hij zijn bedrijf uitoefende, diverse panden aan de overzijde van de Steenstraat, aan de Narmstraat (waaronder een pakhuis en een worstmakerij, op nummer 19), de Kruisstraat, de Nieuwe Beestenmarkt, verder aan de Maredijk en, hoe toepasselijk, bij het Slachthuisterrein in Groenord panden in de Pasteurstraat en Leeuwenhoekstraat, dan bezit in het Haagwegkwartier in de Ten Katestraat en aan de Morschweg en ten slotte enig bezit in Katwijk (ongetwijfeld via zijn uit die plaats afkomstige weduwe Wiesje Meyvogel).

[De gedetailleerde beschrijving in de Akte bij Narmstraat 19 spreekt onder meer van de vroegere Rabarberpoort, toen en nu niet meer op de kaart te vinden, maar opgenomen in het artikel van W.J. Kret: Bewoonde en onbewoonde poorten te Leiden omstreeks 1850, in *Jaarboekje van de Historische Vereniging Oud Leiden*, 1957. Een poort was en is de aanduiding van een via een steegje en/of poortje toegankelijk grondstuk met daarop een klein aantal eenvoudige huurhuisjes. De Rabarberpoort – Kruisstraat 34 omvatte ooit drie woningen; na de sloop bleef er tuingrond over.]

Wiesje overleefde haar man Johan nog geen vier jaar. Ze stierf 4 augustus 1946. Uit de boedel werd op 30 mei 1952 het pand Steenstraat 18-20 voor de som van 27.500 gulden verkocht aan slager Arie Maasdam, die er al vanaf 1942 zijn vak uitoefende. Tot eind jaren zeventig, toen slagerijconcern Teekens het voor enkele jaren overnam. Het pand bleef tot op heden in handen van de erven Maasdam. Na de vleeswarenwinkel kwamen nog diverse exploitanten, waaronder een groentezaak van Van Houten en Vishandel Atlantic. Nu is er een mediterrane c.q. midden-oosterse broodjeszaak. Voor alcohol moet de dorstige klant op en om de hoek zijn, op de Beestenmarkt.

Gerard J. Telkamp

Met dank aan Edwin Orsel (ELO), die mij op het bouwhistorisch rapport wees. En met even grote dank aan Pieter Meijers voor het ter beschikking stellen van het illustratiemateriaal.

WIJNKOPERIJ C.M.M. MAAT 1833-2013

Met het overlijden van mevrouw Maat is er een einde gekomen aan een heel oud bedrijf, Wijnkoper C.C.M. Maat op Hogewoerd 59-61. Vier generaties hebben het bedrijf geleid vanaf de oprichting in 1833.

Een bijzonder bedrijf dat wijn inkocht in grote eiken vaten (zie foto) en die ter plaatse afvulde in flessen. Het wijnpakhuis was daar ook geheel voor ingericht, met afvulinstallatie, kurkenopzetter en een prachtige etikettenkast.

Voor het vervoeren van kisten en vaten stond achterin ook nog een bijzonder soort handkar waar je ook de eiken vaten mee kon vervoeren.

Het archief van het bedrijf is naar het Regionaal Archief aan de Boisotkade, thans Erfgoed Leiden, gegaan maar was uiteraard nog niet uitgezocht.

Het pand is nu eigendom van de Stichting Diogenes, die het verder zal ontwikkelen. We hopen dat de unieke naamsaanduiding behouden blijft, een heel apart ontwerp, samen met de brievenbus.

Diogenes heeft al meer panden in onze wijk prachtig opgeknapt en verhuurd, zoals het huis op de hoek van de Watersteeg. De stichting werkt samen in de nieuwe Stichting Stadsherstel Leiden met meerdere gelijkgezinden. Wil men in Leiden ooit nog een Unesco-keurmerk krijgen, dan heeft men meer aan Stadsherstel dan aan nog meer megalomane kantoorgebouwen met glasgevels, die dan later weer noodgedwongen omgebouwd worden tot studentenflats of half leeg blijven staan. (JG)

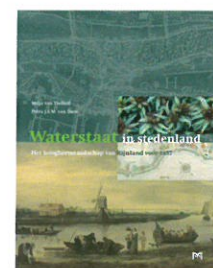

BOEK & TIJDSCHRIFT

WATERSTAATGESCHIEDENIS HOLLAND

Bij Uitgeverij Matrijs verscheen op 27 oktober 2014 de tweedelige serie *Waterstaatsgeschiedenis Holland*. Deze twee boeken, die eerder los verschenen, zijn nu gebundeld samengebracht in een bijpassende cassette. Juist door beide boeken te bundelen ontstaat een naslagwerk dat tot dit moment niet op deze manier beschikbaar was voor de geschiedenis liefhebber in West-Nederland.

In 688 pagina's wordt aan de hand van de strijd tegen het water de geschiedenis van West-Nederland verteld. Geïllustreerd door honderden foto's en kaarten wordt inzichtelijk gemaakt hoe men omging met de dreiging van het water in het verzorgingsgebied van het Hoogheemraadschap Rijnland. De nieuwe cassette bestaat uit de volgende twee titels:

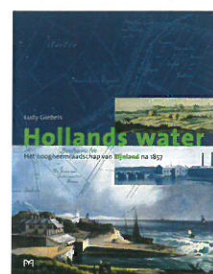
Waterstaat in stedenland. Het Hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857

M. van Tielhof en P.J.E.M. van Dam

Het Hoogheemraadschap van Rijnland is met zijn 750 jaar een van de grootste en oudste waterschappen in Nederland. *Waterstaat in stedenland* laat zien hoe dit waterschap tussen de negende en de negentiende eeuw vorm kreeg en zich ontwikkelde.

Daarbij worden vragen gesteld als: hoe beïnvloedden de machtige Hollandse steden het waterbeheer? Wat betekenden de grote wisselingen in grondgebruik voor de eisen die aan de waterstaat werden gesteld?

Het boek vormt daarmee een bijdrage aan de nieuwe waterstaatsgeschiedenis met een groen randje, een waterstaatsgeschiedenis die zich beweegt op het grensvlak van waterstaat, economie, sociale verhoudingen, politiek en landschap.

Hollands water. Het hoogheemraadschap van Rijnland na 1857

L. Giebels

Veelvuldig wordt er gesproken over het Nederlandse poldermodel, waarbij bedoeld wordt op de

overlegcultuur van instemming en overeenstemming die in ons land heerst. Dit model zou in de middeleeuwen zijn oorsprong vinden in de unieke organisatie van ons waterbeheer in waterschappen en hoogheemraadschappen. Maar wat dat nu precies voor organisaties zijn, is waarschijnlijk voor velen onduidelijk.

Het Hoogheemraadschap van Rijnland wil de buitenwereld deelgenoot maken van de veelheid aan taken die het sinds 1857 heeft en uitvoert. Deze taken hebben betrekking op de veiligheid achter de dijken, waterbeheer en een goed watermilieu.

Boekinformatie

Hollands water. Het Hoogheemraadschap van Rijnland na 1857
L. Giebels | 320 blz. | 22 x 28 cm. | genaaid gebonden met stofomslag

Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857
M. van Tielhof en P. van Dam | 368 blz. | 22 x 28 cm. | genaaid gebonden met stofomslag

ISBN 2 boeken met cassette 978-90-5345-461-9
Verkoopprijs € 40,-

(Matrijs)

Zie voor binnengekomen actuele informatie de website
www.stiel-leiden.nl
onder nieuws

UIT LEIDEN EN REGIO

BOEI, HERBESTEMMEN VAN INDUSTRIEEL ERFGOED

De Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed, kortweg BOEI, is een non-profit organisatie die als doelstelling heeft het behoud van industrieel erfgoed door herbestemming en exploitatie. BOEI: www.boei.nl.

Boei is opgericht op initiatief van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Tegenwoordig telt BOEI 8 fte in vaste dienst en een aantal deskundigen op freelance basis. BOEI is een vennootschap met aandeelhouders: AM, Rabovastgoed N.V., Dudok Wonen, NS Stations, Bank Nederlandse Gemeenten, Vesteda, Triodos Bank, Volker Wessels en het Oranje Fonds.

De werkwijze van BOEI is de stadsherstelformule: onderzoek de haalbaarheid van herbestemming, voorkom verval, zoek er een passende (economische) gebruiker bij, koop het pand of complex en restaureer het, zodat het gebouw of complex behouden blijft. Restauratie en herbestemming worden gefinancierd uit subsidies, laagrentende en marktconforme leningen, eenmalige bijdragen en uit gestort aandelenkapitaal van de aandeelhouders. Daarnaast ontvangt BOEI jaarlijks financiële steun van de Bankgiroloterij.

Meer per email en per Nieuwsbrief

Zoals elders gemeld is dit het laatste exemplaar van ons tijdschrift *Stielz*, jammer, maar het is te verliesgevend en we gaan over, zoals vele andere organisaties, naar berichten per email, nieuwsbrief en website. Voor snelle berichtgeving zijn we aangewezen op email. Van niet alle donateurs en belangstellenden hebben wij het mailadres. Wilt u een direct nieuwtje of een uitnodiging per mail ontvangen, dan graag het mailadres (voorzover we dat al niet hebben) naar info@stiel-leiden.nl.

Bijdragen blijven welkom om de kosten van publicaties, bijeenkomsten, acties, nieuwsbrieven etc. te betalen (NL53 INGB 0001 0393 91). We danken onze adverteerders voor het plaatsen van een advertentie. Of dat in de toekomst nog mogelijk wordt willen we even afwachten.

BOLLENSCHUUR IN VOORSCHOTEN HERGEBRUIKT!

Het bestuur van Stiel was op vrijdag 28 november vertegenwoordigd bij de uitreiking van de Zwarte Tulp Prijs 2014 van de Werkgroep Bollenerfgoed van het Cultuur- en Historisch Genootschap Duin- en Bollenstreek. De werkgroep heeft zich met veel enthousiasme en doorzettingsvermogen ingezet voor het behoud en herbestemming van de bollenschuur aan de Veurseweg 265 in Voorschoten. De plannen voor het behoud zijn zes jaar geleden ontstaan, maar de daadwerkelijke restauratie is in zeven maanden gerealiseerd. De bollenschuur is in 1931 gebouwd door de firma Marseille uit Lisse voor de firma Hoogwerff-Kroon. Het pand is mooi gerestaureerd en bevat nog veel originele details, zoals de stalen ramen, die nog bij de oorspronkelijke firma in Engeland konden worden besteld. Het vergt nogal wat creativiteit om een dergelijk gebouw een goede herbestemming te geven. Dat is in dit geval goed gelukt. De bollenschuur is getransformeerd tot een mini bedrijfsverzamelgebouw met café-restaurant, waarin de firma Extra Vert voor tuinontwerp en tuinmeubelen en het kookatelier Greendelicious onderdak hebben gevonden.

Overhandiging oorkonde Zwarte Tulp Prijs 2014. v.l.n.r.: Ondernemers Machiel Vlieland en Marco Marques, Peter Nijhof van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en Bianca Bremer, wethouder Voorschoten.

Uit het LD:

"De stadsbouwmeester vindt het onverklaarbaar dat de buurt de bouw van het grote ROC-gebouw heeft gepikt. Dat had daar wat hem betreft nooit mogen komen."

Geen torens van Babel meer, klinkt hoopvol. (JG)

ADVERTENTIE

Zie voor binnengekomen actuele

informatie de website

www.stiel-leiden.nl

onder nieuws

suzanne 20 fischer
bouwhistorisch onderzoek e eeuwse monumenten

gsm 06.54 78 77 56 mail@suzannefischer.nl
hofbrouckerlaan 10 2341 LN oegstgeest tel. 071.7850073
www.suzannefischer.nl

Nu in de Lakenhal:

7 EEUWEN LEIDS LAKEN

3 mei t/m medio 2015